

ЖЕҢІС
60
ПОБЕДА

Генерал НҰРМАҒАМБЕТОВ

Жақып ТЕМІРАҚЫН

Генерал НҰРМАҒАМБЕТОВ

“Елорда”
Астана-2005

ББК 78.5 + 68.49(2)23

Ж 20

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МӘДЕНИЕТ, АҚПАРАТ ЖӘНЕ СПОРТ
МИНИСТРЛІГІНІҢ БАҒДАРЛАМАСЫ БОЙЫНША ШЫҒАРЫЛЫП ОТЫР

Жақып Т.

Ж 20 Генерал Нұрмағамбетов *(қаһармандық ғұмырбаян)*.

—Астана: Елорда, 2005. 256 бет.

ISBN 9965-06-226-9

Кітапта Қазақстан Республикасының №1 Халық қаһарманы, армия генералы, егемен еліміздің тұңғыш Қорғаныс министрі, Ұлы Отан соғысының сұрапыл жылдарында Кубань өңірінен герман фашизмінің апаны — Берлинге дейінгі отқа оранған майдан жолдарынан жүріп өткен Кеңес Одағының Батыры Сағадат Қожахметұлы Нұрмағамбетовтың ерлікке толы ғұмыры әсерлі баяндалады.

Офицерлерге, жауынгерлерге, әскери оқу орындарының курсанттарына, сондай-ақ біртуар тұлғаның әскери және мемлекеттік қайраткерлік қызметі жөнінде толығырақ білгісі келетін көпшілік оқырманға арналған.

Ж $\frac{1301000000 - 334}{450(05) - 05}$

ББК 78.5 + 68.49(2)23

ISBN 9965-06-226-9

© Жақып Т., 2005

© “Елорда”, 2005

СУЫТ ХАБАР

Атамекен

Отан! Осынау сөзді бас әріппен жазуымыздың өзі кездейсоқтық емесі кәміл. Біз ол үшін бойдағы бар қуат-күшімізді, қабілет-дарынымызды береміз. Ал қажет бола қалған жағдайда күллі арман-үмітімізді төрк етіп, тіпті қара басымызды құрбан етуге дайынбыз.

С. Нұрмағамбетов

Әрбір адамға әлемнің әлдебір түкпіріндегі туған жері, өскен өңірі ерекше қымбат! Есейіп кетсең де етене жақын тартып тұрады. Осында алғаш рет өмірді таныдың, жақсы-жаманды айыра білуге талпындың. Үміт-арманың осында оянды. Отан деген қасиетті ұғым өзің туған осы өңірден бастау алды.

Әйгілі батыр, Халық қаһарманы Сағадат Қожахметұлы Нұрмағамбетов те бала болған: өз құрбы-құрдастарымен тай-құлындай тебісің, мал соңынан ерген, жұлдызды аспанға таңдана қарап, таңдай қаққан. Таң біліне алау күннің алтын шапағын тамашалаған. Колхоздың оқу-үйіндегі кітапхана қорындағы кітап атаулыны “құныға” оқыған. Ал өмір даналығын ауылдастарынан үйренген.

Қосым ауылында дүниеге келіпті. Ол кезде Кеңес өкіметі орнығып, ұжымдастыру ісі қызу жүріп жатса керек. Осы аралықта бірер отбасы ауылдан бес-алты шақырым қашықтықтағы Дворянка селосына қоныс аударады. Кейіннен Дворянка — Ақмола облысы Алексеевка (бұрынғы Сталин) ауданына қарасты Трудовое совхозы деп аталады. Жаздыгүні селоның бір шетіндегі сап түзеген биік қарағайлар көкке өрлеп, қиялыңды тербетсе, келесі жақтағы жап-жасыл жапырақтары сыбдырласқан көк теректер көз

арбайды. Ал әрмен қарай ақ селеулі алқап көсіліп жатыр.

Коктем мен күзде Трудовое селосы азан-қазан болады да жатады. Бұл — маңайдағы колді мекендейтін құстардың у-шуы.

Қаһарлы қыста күртiк қарға малтығып, қарға адым қадам басудың өзi мұңға айналады. Ауыл үйлерiнiң төбесiне дейiн қар басып қалған...

Әке-шешесiнен жетi-сегiз жасында айырылған Сағадаттың жетiмдiк тағдыры тым ерте басталды. Олардың орнын арқа сүйер жалғыз ағасы Сағит басты.

Селода қазақтармен бiрге орыстар, украиндар, белорустар, чуваштар тату-тәттi өмiр сүрiп жатты. Сағадат олардан өмiрлiк өнеге алды. Әсiресе, өзi аса қадiр тұтатын колхоз бухгалтерi Петр Иванович Куниковтың бейнесi күнi кешегiдей көз алдына келедi. Шiркiн-ай десеңшi! Есепшоттың тастарын сарт-сұрт қаққанда, қолы қолына жұқпайды. Және қателесiп көрген емес. Ол ауданда қашанда бiрiншi боп бухгалтерлiк есеп тапсырып үлгеретiн. Ал Тихонко атайдың әңгiмесi ше? Ол отырған жерде айналасы үлкен-кiшiге толып кетедi. Бәрi де қарияның өз басынан өткерген қилы оқиғалар жөнiнде айтып беруiн өтiнсiдi. Ол, әдеттегiдей, жоткiрiнiп алып: “Е, бiз не көрмедiк...” — деп бастайды да, әрбiр сөзiн салмақтай отырып, өзi солдат боп қатысқан бiрiншi дүниежүзiлiк соғыс туралы қызғылықты оқиғаларды әсерлi баяндап, бала атаулыны баурап алады. Солардың iшiнде әңгiмеге елiткен Сағадат бiрде өзiн лай сулы окопта отырған солдаттай сезiнсе, ендi бiрде винтовкасын кесекөлденен ұстап, шабуылға шыққан тәрiздi; тағы бiр сөтте өзiн солдаттар: “Патша жойылсын!”, “Соғыс жойылсын!”, “Жасасын Ленин!” — десiп айқай-сүрен салған митингiден көредi.

Есейiп қалған Сағадат Тихонко атай бүкiл селода бiр өзi жаздырып алатын “Колхозшы күнтiзбесiн” парақтап коруге бергенде, айрықша қуанышқа кенелдi. Онда көбiнде: кара бидай, бұршақ, жүгерi және пiшендеменi қалай өсiру, күрғату жөнiнде кеңес берiледi. Әлем елдерi мен халықтары туралы бiрқатар мәлiметтер келтiрiледi. “Колхозшы күнтiзбесi” — өз уақытының барлық сауалына жауап берген басылым тәрiздi боп сезiлетiн Сағадатқа. Тимофей Мовчанның ұлдары — Григорий және Иванмен дос-жар болып, кейiннен соғысқа да бiрге аттанды. Маша Литош

ше? Оның есімін естігенде, Трудовое селосының бетке ұстар жігіттері күрсініп сала беретін... Жабырқауды білмейтін жайдары мінезді Мәкен Баймағамбетов, Федор Тумаев, Орынбай Кәшіков, Николай Соболев сынды аяулы достары, қаршадай кезден бірге өскен жерлестері майдан даласында мерт болады деп кім ойлаған... Әсіресе, егіз қозыдай боп жұптары жазылмайтын Илья Колебаевпен достығы тым берік-тін. Оның әкесі Петр Николаевич бұларды көрген бойда: “Құр сенделіп жүре бермендер. Оқындар. “Оқығанның жүзі — жарық, оқымағанның жүзі — кон шарық”, — деуден жалықпайтын. Ойткені ол қаршадай кезінен тағдыр тауқыметін тартып, батырақ боп жалданып, бейнет көрген кісі еді.

... Сағадат ағасы Сағитты айрықша жақсы көретін. Сұңғақ бойлы, мойылдай қара көзді ол анасына тартқанды. Оның қолдары қатқылдау әрі қуатты. Жастайынан ағаш дайындау жұмысына жегілді. Шөп шапты, нан тасыды, айналып келгенде, үлкендер не бұйырса — соны орындады. Ақ-адал еңбегімен күнелткен аяулы жан еді. Үйде де ешбір жұмыстан бойын аулақ салған емес-тін. Отбасы онсыз күн көре алмайтын тәрізді еді. Сағадатты — “Сағадатжан”, — деп еркелете атайтын. Базбірде оны бауырына басып тұрып: — Сағадатжан, сені адам етемін. Өкімет сені жарылқайын деп тұр, — деп сыбырлай сөйлейді.

Інісі аға сөзін байыппен тыңдайды. Бірақ “өкімет мұны қалай жарылқайтынын” түсіне алмайды. Дегенмен, бұл өмірде білім алудың мәні зор екенін көңіліне тоқи берді. Расында, колхоз төрағасының өзі оқи алмағанына өкініп жүрген жоқ па? Ал оның қасында бухгалтер құдайдың еркесі дерсің... Ойткені оның білімі бар. Және оған өтініш айтып, ақыл сұрамайтын адам жоқ.

Сөйтіп, Сағадат бірінші сыныпқа қуана-қуана барды. Бұл отыз үшінші — ел үшін аштық кеулеген жыл еді. Жеңгесі оның әбден тозығы жеткен кенеп шалбарын бар өнерін сала отырып, жамап-жасқап берді. Ақ көйлегін өтектеп кигізіп, осындай “салтанатты” жағдайға арналған мауыты пенжегін иініне ілді. Осылайша Сағит ағасы мен жеңгесінің арқасында “парадтық” киімдегі Сағадат басқа да ауыл балаларымен бірге “пірәшке” арбаға мініп, Алексеевка селосындағы орыс мектебіне аттанды.

Білімпаз бала

Мектеп мұғалімімен алғашқы кездесу Сағадатқа қанат бітіргендей болды. Ольга Дмитриевна Когутенко ақ жарқын адам екен. Мектеп табалдырығын алғаш аттаған оқушысына аса бір мейіріммен қарап: “Оқығың келе ме?” — деді. Бұл не десін. Бар болғаны басын изеп, еденнен көзін алар емес.

Мұғалима өзі секілді жаңадан келген бірер оқушыны жанына шақырып, Машенька есімді қыз және үш аю туралы ертегіні оқи бастады. Демін ішіне тарта үнсіз отырған Сағадат мұғалиманың әрбір сөзін мұқият тыңдады. Ол бір сәт үнсіз қалып, мейірімге толы жайдары жүзбен: “Балалар, бұл ертегіні сендерге арнап Лев Толстой жазған”, — деді. Енді суретке қараңдар. Ольга Дмитриевна бұларға рамаға салынған үлкен портретті көрсетті. Сақалды атай ұжым төрағасына ұқсайды екен. Сағадат: “Осы кісімен кездесер ме еді? Небір ертегіні өз аузынан естісем, шіркін!” — деп ойлады.

Сағадат осылайша мемлекет қамқорлығындағы мектепке қабылданды. Оқуға ынталы болғанымен, білім бастауын бірден игеріп кете қойған жоқ. Сол кезде бұдан үнемі көз жазбайтын ұстазы Ольга Дмитриевна көмекке келді. Соның арқасында өз күшіне сеніп, бір жылда екі сыныпты қатар бітіретін қабілет-қарымын байқатты. Зерек баланың бұл табысы, әсіресе, ауылдасы Темірбай Әбішевті қайран қалдырды. Ол Сағадатты тап бір ақылғой ауыл ақсақалындай көріп, қайда барса да соңынан қалар емес. Тіпті орыс мектебіне ауысуға ниет білдірді. Бірақ ол бір жылда екі сынып бітірген Сағадаттың орыс тілінде алдымен келетін қосымша сөздің қарапайым емле ережесін түсіндіре алмай, қарадай әлекке түскенін көргенде, бұдан түңілгендей болды. Ойткені ол бұл ережені кейіннен өз бетімен-ақ оқып-үйренді.

Неге екені белгісіз, Сағадат сөз алдынан келетін: “на”, “у”, “под” тәрізді көмекші сөздердің атқаратын ролін түсіне алмай-ақ қойды. Сонда ғой, Ольга Дмитриевна қолына қарындаш алып, үстел үстіне қояды да:

— Сағадат, қарындаш қайда жатыр? — деп сұрайды. Бұл:

— На столе! — деп жауап береді. Мұғалима қарындашты қайта алып, үстел жанына қояды да:

— Енді қайда? — дейді.

Тап осы тұста оқушы бала мұғалімнің нені талап етіп тұрғанын, оған не деп жауап берерін білмей басы қатады. Ольга Дмитриевна бірде одан дұрыс жауап естіген сәтте:

— Мен бүгін бақыттымын! Енді сенің ісің оңға баса-тын болды! — деп балаша қуанды. Айтты-айтпады, Сағадат та екінші тынысы ашылғандай күй кешті. Және оқу жылы аяқталғанша емле ережесінен жаңыла қойған жері жоқ.

* * *

... Сағадат ауылына оралды. Өйткені өз нанын өзі тауып, ағасының отбасына қолқабысын көрсетуі тиіс. Көп ұзамай далалық бригаданың есепшісі болды. Сауаты жеткілікті Сағадатқа бұл жұмыс бәлендей қиындық келтіре қоймады. Сонымен бір мезгілде тракторларға жанармай жеткізу жұмысы да жүктелді. Бұл өте қажет — өйткені әрбір трактордың “өз тағамы” бар. Бірте-бірте салмағы екі жүз килограмдық бөшекелерді — екі тақтайды тірей салып, жалғыз өзі арбаға тиейтін болды. Ал арба айдауды қаршадай кезінен біледі. Далалық бригададағылар бір кісідей тату-тәтті еңбек етеді. Бір-бірін қас-қабақтарынан-ақ айтпай түсінеді. Елгезек бала Сағадатты колхоздың үздік тракторшысы Павел Егоров өз қамқорлығына алды. Ол аса бір ақ жарқын, әрі мейірімді адам еді. Павел жұмысты қолы қалт еткен бойда: “Сағадат, адамдарға арқа сүйе”, — деп жиі айтады. Соның әсері ме, Сағадат адамдармен қоян-қолтық араласу барысында көкейіндегі өз ой-пікірін ұялмай-қызармай батыл айтуға үйренді. Өзін толқытқан әлдебір мәселе жөнінде айтпастан бұрын алдын ала ойланып алатын, іс мәнісін білетін адамдардан ақыл-кеңес сұрайтын. Соның арқасында ауылдастары да мұны баласынбай, пікіріне құлақ асатын болды. Әр түрлі тапсырмалар бере бастады. Тіпті жиылыстарда сөз сөйлеуіне сенім білдіретін. Бірде колхоздың жаңа төрағасы Григорий Луценко Сағадатты колхоз кеңсесіне шақыртып алды да:

— Сағадат, Ақмолаға баруға даярлан, өз жұмысыңды Семен Романовтың нұсқауы бойынша тапсыратын боласың, — деп бұйыра сөйледі. Түк түсінсе, бұйырмасын. Сондағы кінәсі не? Берген жауабы:

— Ақмолада не жоғалтыппын? Маған өз ауылымда жұмыс істеу әлдеқайда ұнайды.

— Қоразданбай-ақ қой, — деді колхоз төрағасы. — Саған үлкен сенім артып, саяси-ағарту қызметкерлерінің курсына жіберейік деп отырмыз. Бәлкім, білдей бір саяси қызметкер болып шығарсың.

— Қазір қайда баруым керек? — деп сұрады Сағадат оқиғаның бұлай өрбігеніне таңданып.

— Шөп шабу аяқталған бойда жолға жиналатын бол!

* * *

Сағадат шөп шабу науқанын бейне бір мерекеге бара жатқандай асыға күтті. Ұшы-қиыры жоқ жап-жасыл теңіздей боп толқыған шабындықты көз алдына әкелді. Шүйгін шөп тізеден жоғары келеді, сан алуан түспен құлпырған дала гүлдері көз арбайды. Жұпар ауа. Жабайы араның ызыңы естіледі.

Таң біліне ауыл адамдары шөп шабуға шығады. Шыңдалған шалғы шөптің шырынды сабағына жанасқан сәтте-ақ жапырыла құлап бара жатады. Сәт сайын жоғары сілтенген шалғы жүзі күн сәулесімен шағылысып, жалт-жұлт етеді. Солардың қатарындағы Сағадат та көнігі шалғышылардан қалыспауға барын салады. Осылайша қашан бұларды дем алуға шақырған белгі берілгенше шалғысының жып-жылтыр сабын уысынан босатпайды. Ал жетекші шалғысының сабын жұмсақ жерге қадаған кезде, бұл да шабылған шөптің үстіне құлай кетеді. Содан: “Жігіттер кеттік! Күн болса мынау — керемет!” Осылайша жарқырап тұра бермес!” — деген даусы естілгенше шалқадан түсіп, қимылсыз жатқаны.

Сағадатты күні бойғы қауырт жұмыстан кейінгі әсем кештер айрықша қуантатын, күн батқан кезде айнала төңіректе алау жағылады. Бәрі бір жерге жиналған тұста — шабындық аспанында ән қалықтайды. Ең әуелі нәзік мұнмен үздіккен үмітке толы созылық әуенді украин әндері тыңдаған жанның жүрегін бірден баурап алады.

Сағадат шөп шабу науқаны аяқталуға санаулы күндер калғанда, маусым айының жұлдызды кештерінің бірінде ауылдастарымен қоштасты. Енді, міне, арба үстіндегі әлі де кеуіп үлгермеген балауса шөптің үстінде шалқалай жатып зеңгір аспан аясындағы жымың қаққан жұлдыздарға, жарық айға ойлана қарап келеді. Жаңағы жүрек тербер сазды әуен де өзімен соңғы рет қоштасып қалайын дегендей,

еміс-еміс естіліп барып үзілді... есіне осыған дейінгі откен өмірі түсті. Айтары жоқ, оңай өмір сүрмегені анық. Алайда бір жапырақ нанын ақ-адал еңбегімен тапқан екен. Сол үшін адамдар да бұған сыйластықпен қарады. Сенім артты. Демек, өмір сонысымен де қымбат!

Сол бір кештегі шегіртке шырылы, арба доңғалағының сықыры алыстаған сайын — өзгер естіліп, тына қалған ән сазы, сондарынан қалмай, ілесіп келе жатқан жарық ай... алғаш рет ауылынан ұзап шыққан бозбала жүрегін әлдебір қимастық сезімге бөледі.

Соғыс

Сағадат сабаққа әдеттегісінен ерте келді. Таң алдындағы тыныштық. Кошеде бейсауат жүрген ешкім жоқ. Сол тұстағы Ақмола — шағын қала. Саз балшықтан және ағаштан салынған үйлердің үстінгі жағынан шіркеу мен мешіттің, су тартқыш ғимаратының сұлбалары сонадайдан сорайып көрінеді. Осының алдында ғана салынған Киров атындағы мектеп пен Қарағанды темір жолы басқармасы құрылысының да еңсесі биік. Қала базары мен вокзал қашанда шулы. Мұнда асфальт төселінген бір де бір көше жоқ. Жазда қала үсті қою шаңнан арылмайды. Ат желіп өткен жерден сұр бұлтқа ұқсас шаң бүркі ете қалады, сықырлаған арбаның соңынан бүкіл кошенің ұзына бойына шұбатылған манағы шаң ере жөнеледі, ал онда-санда бір мәшине зу ете қалса бітті, үйлердің өзі “шаң шымылдығының” тасасында қалып қояды...

Мектеп ғимаратындағы сыныптардың біріне орналасқан курсқа әлі ешкім келе қоймапты. Ол терезені ашып, онсыз да таза тақтаны ылғал шүберекпен сүртті. Бор мен көрсеткіш таяқшаның бар-жоғын тексерді. Сағадат бүгін курс кезекшісі еді. Осы аралықта оқушылар да келе бастады. Бәрі де көңілді. Бейқам.

Сыныпқа ентелей басып кіріп келген директордың оң-әлпеті бейнебір өрт сондіргеней боп қабарып кетіпті. Қатал кейіппен оң қолын сәл жоғары көтеріп, ерні дірілденкіреп өзгер сөйледі.

— Жігіттер, тынышталыңдар! Соғыс...

Манағы шат-шадыман көңіл күйі, алаңсыз әзіл-күлкі су сепкендей басылды.

Осынау қорқынышты сөз қай-қайсысының да жүрек тұсына дәлдеп ұрған ауыр соққыдай әсер етті. Күні кеше

ғана оздері ол жөнінде айтысып-тартысып, үрейлене жек көретін нәрсенің шындық болып шыққаны ғой. Ақыры, міне, ақиқатқа айналған, естіген жанның тұла бойын түршіктірер суыт хабар!..

Соғыс!!!

Директор жабырқау жүзбен тағы тіл қатты:

— Алаңда жұртшылық митингіге жиналып жатыр...

Оқушылар тап бір шұғыл тапсырманы орындауға асыққан солдаттардай боп, сыныптан сыртқа қарай тұра ұмтылысты. Сағадат та солармен бірге жанұшыра жүгіріп келеді. Ойында бір ғана ұғым — соғыс! Бөлкім, ол қателесіп айтты ма? Қазір бөріне: “Үйлеріңе қайтыңдар. Бұрынғыдай алаңсыз өмір сүре беріңдер”, — деуі де мүмкін ғой.

Алаң үсті үздіксіз ағылып келіп жатқан мыңдаған адамдардың табан астынан көтерілген шаң-тозаңынан көрінбейді. Ол жиын-топты бұза-жарып, басшылық келуі тиіс тұсқа таянды.

Сирек мұртты қарт қазақ:

— Тағы да сол қарғыс атқыр неміс, — деп терең күрсінді.

Ұзын бойлы, еңкіштеу, арықша келген, қуатты қолдары күнге күйіп қарайған орыс мұжығы оған:

— Ақсақал, көрген құқайымыз бір бұл емес. Мұны да көріп алармыз, — деп, басу айтты.

Митингіні кім ашқаны есінде қалмапты, бірақ жұрт алдына шығып сойлеушілер көп болды. Олар фашистік Германияның опасыздығы ғана емес, Гитлердің Кеңес Одағына соғыс жарияламастан — баса-коктеп кіргені жайында да жарыса айтып жатты. Наполеон армиясы Ресейге басып кіргенде де, бүкіл Еуропаның күш жұмылдыруына қарамастан, француздарды фельдмаршал Михаил Иванович Кутузовтың басшылығындағы орыс армиясы тас-талқан еткенін еске алысты. Митингіге қатысушыларға, әсіресе, жуырда Хасан көлі мен Халхин-Гол озені маңайындағы жапон агрессорларымен болған қақтығыстарға және кеңес-фин соғысында Карель мойнағындағы ұрыстарға қатысушылардың сөзі айрықша әсер етті. Сөз алғандардың көпшілігі бұрынғы және қазіргі кезеңдегі соғыстар мен қақтығыстар орыс халқының, ал кейіннен Қызыл Армияның жауларын толық жеңуімен аяқталғаны жөнінде қадап айтты. Сағадаттың бұл айтылғандардан анық аңғарғаны: жау талқандалады және түптің түбінде жеңіс — Қызыл Армия жағында болады.

Директор митингіден соң бұларды курсқа жедел жина-
лындар деп бұйрық берді. Бәрінің басы қосылғанда, дау-
сына діріл араластыра сойледі:

— Балалар, сендердің үйлеріңе аман-сау жетулеріңе
тілектеспін. Бағдарламаны меңгеріп, курсты аяқтай алма-
ғандарың өкінішті. Жауды жеңгеннен кейін кездесерміз...

Сабақ тоқтатылды. Құжаттары қайтарылып, бәрі де
өз ауыл-селоларына аттанып кете барды. Сағадат та Трудо-
вое селосына бет алды.

Пойызбен тоқсан шақырымдай жер жүріп, жол айры-
ғына таянған тұста тамбурдан секіріп түсті де, жолай көлікті
күтпестен селоға қарай асығыс жүріп кетті. Аулаға кіре бере
— у да шу боп жатқандардың үстінен түсті. Жылап-сық-
тау, бұған қоса — малдың маңырап-мөңіргені естіледі. Тап
бір соғыс бұл жерден мыңдаған шақырымда емес, осы ма-
ңайда өтіп жатқан тәрізді.

Ағасы үйде екен. Көздері мұңға толып, ернін жымқы-
рып алған. Өмірінде күліп көрмеген адамға ұқсайды. Інісін
күшақтап тұрып:

— Келгенің жақсы болды ғой. Мен әскерге шақыру
қағазын алып, жолға жиналып жатырмын, — деді.

— Майданға ма? Мен де сенімен бірге соғысқа бара-
мын! — деп қойып қалды Сағадат.

Ағасы күлімсіреп:

— Онда сен секілді “батырларды” күтіп отыр деп пе
едің? Асықпа, әлі үлгересің... — деді бұған емірене қарап.

Балаң жігіт басы салбыраған күйі ағасын майданға
шығарып салу қамына кірісті.

Трудовое селосынан бірнеше ер-азамат аттанды. Олар-
сыз қараша үйлер қаңырап қалғандай көрінді. Енді, міне,
өзіне аса қымбат адамды алыс сапарға аттандырғалы тұр.
Жеңгесі дауыс сала сыңсып, үйелмелі-сүйелмелі төрт жөне
екі жасар балалары да бақырып жылап жүр. Сағадат болса,
ернін тістеніп, арба соңынан ойлана ілбіп келеді. Сағит
ағасы Алексеевқадағы жиналу пунктінде біраз болып, үйге
оралатын тәрізді. Өйтпеген күннің өзінде бұлар майдан
даласына жете бере — соғыстың аяқталғаны жөнінде хабар
жетері сөзсіз. Сағадат енді бірде: көр де тұр, біздің жаужү-
рек батырлар көп ұзамай-ақ фашистердің тас-талқанын
шығарады деп те қиялға беріледі. Осы ойына сенген Саға-
дат ағасы бетінен сүйіп:

— Бара ғой, біздің үйге де бас-көз боп, көмектесіп тұрарсың, Сағадатжан, — деп тебірене тіл қатқанда да, көзіне бір тамшы жас алмады.

* * *

Сағит сол кеткеннен — мол кетті. Тек жол-жәнекей жазған хаты ғана қолдарына тиді. Смоленск арқылы батысқа бет алғандарын хабарлапты. Жау жасағы иек астында көрінеді. Ұшы-қиыры жоқ орманды өңірге таңданысын білдіріпті. Әлде, өзі ағаш кесуші боп күнелткенін есіне алды ма екен? Хат соңында үй ішіне аман-саулық тілеп, кешікпей келетінін хабарлапты.

Сағадат ағасының хатын бірнеше рет дауыстап оқыды. Кешікпей келем деуіне қарағанда, жағдайлары жаман емес-ау деп ойлады. Ал мен болсам: “Майданға бармақ түгілі, әскери киім киюге жарамаспын”, — деді жаны жүдеп. Бүйткенше, шұғыл түрде әскери комиссариатқа баруы тиіс!

Әскери комиссариаттың қабылдауына кешке қарай өзер ілікті. Мұнда Сағадат сияқтылар жыртылып-айрылады... Бәрі де майданға бару үшін жан ұшырып жүр.

Кең кабинеттегі үстелдің арғы тұсында сыртқы пошымы жып-жинақы, шашы ұқыпты қиылып, таралған әскери киімді адам отыр. Бір көзін қара түсті таңғыш жасырыпты. Бірақ түр-әлпеті тартымды. Кең кеудесімен тұтаса тым жарасып тұрған гимнастеркасының өңірінде Қызыл Жұлдыз ордені жарқырайды. Әскери комиссар Сағадатқа жылы жүзбен жымиды:

— Сенің де майданға барғың келе ме?

— Тап солай!

— Ал сен үшін жұмысты кім істейді?

— Адамдар жетеді ғой...

— Комсомолша ойлап тұрған жоқсың. Әлі жас екеніңді білесің бе? Сағадаттың басы салбырап кетті. Әскери комиссардың қабағы түксие қалды.

— Үндемейсің, ә? Күні бойы қаншама іс тындырар едің. Майданға да көмегің тиіп, менің де уақытымды алмас едің.

Комиссар жеңіл күрсініп, жайдары қалыпқа түсті де, бұған жылы жүзбен қарап:

— Сенің үлесіңе тиер тауқымет жетеді. Бар да — жұмыс істе! Қажет болса шақыртып аламыз. Жігітім, біздегі шақырылушылар есебі мүкият жасалған, — деді.

Сағадат бұл уәжге қарсыласып бақты: “Жолдас, әскери комиссар, мені бүйтіп жұбатпай-ақ қойыңыз, мен сияқтылар соғысып жатыр...”.

Комиссар мұны қос иығынан қапсыра құшақтап, есікке дейін шығарып салды.

— Менің уақытым аз, жарқыным. Сағатың соғар сәтін күт, — деп кабинетіне қарай бұрылды.

* * *

Әскери комиссариаттан шақырту қағазы келе қоятын түрі жоқ. Сағит ағасынан да хат күткелі қашан... Өзі болса, күні-түні үй көрмей, колхозшылармен бірге егіс даласында еңбек етеді. Міне, қаталдау көрінгенімен, қамқор көңілді Павел Егоров та өзін қоярға жер таппай жүр: оған үздік тракторшы ретінде бронь берілген-ді. Әл-дәрмені құрығанша жұмыс істейді. Қайбірде үсті-басы шаң-шаң болып, ішегі шұрылдап — ас ішпегеніне қарамай, трактор рулінен ажырамайды. Бір сәт болса да, тыным алсаңшы дейтіндерге қайтарар жауабы: “Менің орным танкте, ал мен болсам күр босқа қарға үркітіп, қатын-қалаш, бала-шағаның қасында жүрмін...” Ол майданнан жайсыз мәліметтер келгенде, қатты күйгелектеніп кетеді. Сол бір күндері майдан өмірінен алынған мәліметтер қуанта қоярлықтай емес-тін...

Сағадат мұндай мәліметтерді елден бұрын естиді. Өйткені дала бригадасындағы жұмысты клуб меңгерушілігі мамандығымен қатар істейді. Қанша дегенмен, Ақмоладағы саяси-ағарту қызметкерлерінің курсына жиырма күндей оқығаны бар... Оқу үйінің кең залында Кеңестер Одағының географиялық картасы ілулі тұратын. Алексеевқадан радио тыңдап болған соң (ол кезде Трудовое селосында радио болған жоқ) қолмен көшірілген ең соңғы мәліметтерге немесе газетте жарияланған деректерге сәйкес картаға қызыл және көк жалаушаларды жапсырып қояды. Бұл майдандағы жағдай. Карта алдына көп халық жиналады. Соғыс жөнінде әр түрлі әңгіме, болжам айтылып жатады. Тіпті қайбірде жауды тез арада жеңу үшін не істеу керектігі жөнінде де ұсыныс-пікірлер қылаң береді. Ауылдастарының бет-әлпетінде үрей ізі байқалатын сәттер де аз емес... Расында, майдан оқиғаларының барысы — Кеңестер пайдасына шешіліп жатқаны шамалы.

Майданнан келген кез келген хабар мұқият талданады. Кейбіреулері бәрін жау қолына қалдырып, біздің мүйізі қарағайдай қолбасшылар қайда қарап отыр деп күңкілдейді. Мұндайлардың сөзін жұртшылық аузын аштырмай тыйып тастайды. Село тұрғындарының ішінде қазір қанды қақтығыстар жүріп жатқан Белоруссия тарапынан, Белгород, Курск және басқа облыстардан келгендер де бар. Ауылдастарына, әсіресе, Москва, Киев қалалары жөніндегі әңгімелер ұнайды. Қызыл Армияның фашистерді Москва түбінде тоқтатып, астанадан аулаққа қуып шыққанын білгенде, олардың шексіз қуанғанын сөзбен сипаттау қиын. Әрбір жылт еткен жеңіс халықты жігерлендіріп отырды.

Сағадат сол тұста бояулы үндеу қағазын шығарып тұратын. Онда бейбіт елге баса-коктеп кірген гитлершілдердің ұсқынсыз бейнелері, адамшылыққа жат іс-әрекеттері сыналып, “сыбағасы” берілетін-ді. Ол бұған қоса, кімнің қалай және қанша табыс тапқаны жөніндегі табель-еңбеккүнді қабырғаға іліп қояды. Сол арқылы колхозшыларды ынталы еңбек етуге, Қызыл Армияға неғұрлым көбірек азық-түлік, жылы киім-кешек беруге үгіттейді. Озаттарға құрмет көрсетіліп, артта қалғандар сынға ұшырайды.

Соғыс ауыртпалығы мен тауқыметі, негізінен, әйелдердің иығына түсті. Колхоздың бұрынғы шалқыған байлығы көзден бұл-бұл ұшқалы қашан... Қамбалар қаңырап бос қалды. Бұрынғыдай көңілді де әсем ән-әуен естілмейді. Әйтсе де барлық күш-қуат еңбекке жұмылдырылды. Ауылдастар бейне бір ынтымағы жарасқан өнегелі отбасындай боп, тату-тәтті өмір сүрді. Соның арқасында колхоз әуелгісіндей алдыңғы қатарлы ұжым атанып, мемлекет жоспарын мүлтіксіз орындап отырды. Сағадат та жұрт қатарлы уақытпен санаспай, трактор бригадасындағы жұмысын жалғастыра берді.

Клубта кеш сайын газеттерді, майданнан келген хаттарды дауыстап оқу шаралары өткізіледі. Бұл көбінде Сағадатқа жүктеледі. Кейде сауаты аздау ата-аналардың атынан майданға хат жазуына тура келеді. Бір қызығы, мұндай хаттардың бәрі: “Фашистерге бас-көзге қарамай, соққы беріңдер! Біз туралы алаңдамаңдар. Біз қашанда сендермен біргеміз, батырлар!” — деп аяқталатын.

Ауылға алғашқы “қара қағаз” шілде айында келді. Оның адамға әсері сондай: әлдекім мойнына тұзақ салып, қылқындыра түскендей сезімде жүресің. Сағадат пошташымен кезіккен сайын, тіпті өзіне де беймәлім ішкі түйсікпен ол

ұсынған үшкіл хатқа секемдене қол созады. Әгерки, қисық-қыңыр қаріптермен жазылған хатты көрсе бітті — күдік-күмәні сейіліп сала береді. Өйткені ол ағасынан айырылып қалудан қорқады. Оның жазған хаттарынан сөзге сараң екені байқалатын: бар болғаны — алғашқы бомбалау, алғашқы ұрыс және өзінің ұрыста қаза болған жолдастары жөніндегі бірер сөйлемнен артыла қоймайды. Сезімтал Сағадат осының өзінен-ақ соғыс тауқыметінің адам төзгісіз ауыртпалығын, жасанған жаудың асқан жауыздығын терең түйсініп, оған деген өшпенділігі бұрынғыдан бетер арта түседі. Бойында бұғып жатқан жалғыз тілегі бас көтеріп, қалайда майданға бару үшін тағы да тәуекел етуге бел буды!

* * *

Әскери комиссариатқа кезекті сапары тағы да нәтижесіз аяқталды. Жауап біреу: әлі жассың, еңбек ет! Колхозға қайта оралды. Қарсы алдынан пошташы кезіге кеткені. Ол мұны көрген бойда тоқтай қалды, таянған кезде күмілжіңкіреп барып: “Сағадат, жігітсің ғой, өзінді ұста”, — деп басу айтты.

Сағадат конвертке үрейлене үңілді. Өзіне таныс, “шимаидың” орнына қара түсті тасқа басылған сөздерді көріп, тұла бойы тітіркеніп кетті. “Мен “қара қағаз” алмауға тиіспін. Ағатайым тірі! Тірі!..” — деген ойдан есенгіреп кеткендей болды.

Бірақ пошташы бір орнында әлі қалшыып тұр. Қолында конверт...

Ағасы Новгород түбінде жау жасағымен болған қанды ұрыста қаза тауыпты. Үйге келгенде жеңгесі үрейі ұшқан балаларын бауырына басып, дауыс сала зар еңіреді. Барлық көше-көшеден ағылып келіп, аулаға жиналған адамдар оны жұбатып жатыр. Бұл байғұс бірде есінен танып барып, сәл тыншыса, енді бірде қайтадан қасіретті жоқтауға басады.

Сағадат түні бойы дөңбекшіп кірпік ілген жоқ. Көз алдына аса қайырымды, қамқор көңіл ағасы елестей береді. Оның қазасы үшін фашистерден кек алуы тиіс!

Осы ойға бекінген ол бозала таңнан тұрып, әскери комиссариатқа келді. Тап осы жолы қашан майданға жібермейінше — табалдырығында тапжылмай жатып алуға бекінген. Әскери комиссар Сағадатты ескі танысындай күлімсірей қарсы алды. Иығынан қапсыра күшақтап:

— Ағаңнан айырылғаныңды білемін. Берік бол, — деп шын пейілден көңіл айтты.

— Майданға жіберіңіз. Дереву!

— Әй, сен де бір айтқаныңнан қайтпайтын балақай екенсің.

— Мұны сізден үйрендім. Қанша рет бас тартқаныңызды білесіз бе?

Әскери комиссар кенеттен қабағын түйіп:

— Адыраймай-ақ қой. Бір айлық жиында сыннан отсең — көре жатармыз. Тағы да ескертейін: мен сені жиынның комиссары ретінде тағайындаймын. Бәлкім, сенімімді ақтауға тырысарсың.

Ол мұның қандай қызмет екенін, өзінен не талап ететінін күңгірт түсінсе де, бірден келісімін берді.

Жиын алдында алғашқы күні-ақ “Совинформбюро” мәліметтерінен құралған саяси ақпаратты оқып берді. Радио тыңдауды ұйымдастырды. Жігіттермен әңгіме-сұхбат жүргізді. Олардың көпшілігінің әкелері немесе аға-бауырлары майданда. Сондықтан барлығы дерлік жақын-жуықтарының жанына тезірек барғысы келеді. Бұл жөнінде әскери комиссарға баяндады. Ол: “Адамдармен тіл табыса аласың, жарайсың!” — деді. Бірақ мақтауы жабырқау көңілін жадырата қоймады. Одан да: “Майданға жібереміз” деген жалғыз ауыз сөзін күткен-ді.

Осы бір адам жиындағыларды жіті бақылап, олардың әрқайсысының неге бейімділігін байыппен анықтап жүргені қаперіне келмеді. Әскери комиссар жиын аяқталар кезде енді екі күннен кейін әскери комиссариатта, сағат он нөл-нөлде әскери училищеге оқуға түсушілерді таңдау жөніндегі комиссияның отырысы болатынын айтты. Барлығы түп-тура белгіленген уақытта жиналды. Үстел басында әскери комиссар отыр. Ол бұған:

— Денсаулығың қалай, Нұрмағамбетов? — деп сауал қойды.

Сағадат әзірге денсаулығына қатысты шағымының жоқ екенін, ешбір жері ауырмайтыны жөнінде айтты.

— Жақсы, — деді әскери комиссар. — Дәрігерлер денсаулық жағдайыңды анықтаған соң, ақырғы нәтиже шығарамыз.

Дәрігерлер дені-қарны сау деген анықтаманы қолына ұстатты.

Әскери комиссардың қорытындысы:

— Нұрмағамбетов, сені әскери училищеге түсуге лайық деп таптық. Егер емтихан тапсырып, оқуды ойдағыдай бітірсең, командир боласың.

Бұл 1942 жылдың шілде айы еді. Соғыс басталғалы бері де бір жылға жуық мерзім өткен. Оның өзiрге аяқтала қоймасы белгiлi. Сағадат ендiгi жерде алғы шепке асығудың орны жоқ екенiн айқын түсiндi. Өйткенi өзiнiң әскери даярлығы жақсарған сайын соғыс тәсiлiне төселе түсетiнiн бiлетiн. Ал училищеге жолдаманың жөнi бөлек... сәтiн салса, офицер болуы да ғажап емес! Мұның өзi қарғыс атқыр фашистерге соққы беруге септiгiн тигiзерi сөзсiз деген сенiмде болды.

Әскери училище

Болашақ курсанттар жол үстiнде. Әскери комиссариатта Түркменияға баратындары жөнiнде алдын ала хабарлаған. Бұл өңiрге табан тiреу үшiн, ең алдымен, Петропавл, Омбы, Новосiбiр, Барнаулды кесiп өтiп, Қазақстанның Семей, Алматы, Жамбыл, Шымкент қалалары арқылы межелi жерге жетуге болады. Аталған бағытқа осылайша орағытып ұзақ жүруге мәжбүр ететiн себеп — ол кездерi Қазақстанның солтүстiгi мен оңтүстiгi аралығын жалғастыратын төте темір жол салынбағандығы едi.

Келесi бағыт Өзбекстанның — Ташкент, Самарқан, Қоқан қалалары арқылы өтедi. Бұлар мiнген пойыз Әмударияны кесiп өткенде, Түркменияның жерiне келгендерiн бiлдi. Алғашқы аялдама Шаржы, одан кейiнгiсi Байрам-Әлi қалалары.

Түркмен топырағына алғаш рет табаны тиген жiгiттердiң осы өңiрден алған әсерлерi көп. Әсiресе, темір жолдың Шаржы мен Байрам-Әлi аралығын жалғастыратын соңғы бөлiгiндегi естен кетпес ерекше көрiнiстер қайран қалдырды. Ұшы-қиыры жоқ шөл дала. Адам жанын құлазытар бiрөңкей құм төбелер таусылар емес. Көз қарықтырар шақырайған күн. Аптап... Тiптi мынау қапырық ыстық ауа бұлардың өкпе-бауырларына дейiн “балқытып” бара жатқан тәрiздi.

Сағадаттың немере ағасы Мәкен Бекмағамбетов:

— Температура қандай екенiн бiлер ме едi? — деп тағатсыздана бастады.

— Минус он, — деп қуақылана жымиды Сағадат.

Оның жауабы бәрін күлкіге кенелтіп, әзіл-қалжыңның тиегі ағытылды.

— Тоным болса, “тоңбас” едім-ау!..

— Ал моншада бумен шабынғың келмей ме?

Сағадат, Мөкеннен басқа Алексеевқадан бірге шыққан Генка Никитин және Николай Бердниковпен жақсы таныс. Олармен жұптары жазылмай бірге жүреді. Кейбір жерлестерінің денсаулық жағдайына байланысты медициналық комиссиядан өте алмай қалғандары өкінішті. Николай Соболев, Илья Колебаев, Григорий Мовчандар батыс тарапына жөнелтілді. Алғашында олар бір құрамда болған-ды. Бірақ Петропавл қаласында бір-бірімен қиыспай қош айтысуларына тура келді. Албырт мінез өрімдей жастар жеңіспен оралған бойда туған елде, Трудовоеда кездесетін болып уағдаласты.

Пойызда қай-қайсысы болсын, “Совинформбюроның” күллі мәліметтерін қалт жібермей қадағалап отырады. Әзірге ауыз толтыра айтарлық жақсылық-жаңалық нышаны байқала қоймайды. Сегіз айға созылған Севастополь қорғанысы аяқталыпты. Фашистер Воронеж бағытындағы қорғанысты да бұзып өтіп, Донға қарай бет алған. Жау жағы енді Волгаға көз сұғын қадап отырған сыңайлы.

Адам төзгісіз аптапта шыжғырылып әрі қайда тап боларын сарыла күтумен шаршап-шалдыққан болашақ курсанттар қыркүйектің бас кезінде Мұрғаб шұратында орналасқан ақтық пункт — Байрам-Әлі қаласына келіп жетті. Саз балшықтан салынған бір қабатты құрылыстары бар шағын қала. Жергілікті тұрғындарының саны Алексеевқадағы ауылдастарынан көп бола қоймас.

Әскери қалашық елді мекеннің шет жағына орналасыпты. Мана осында тұрып оқитындарын хабарлаған. Мұнда Бірінші Түркістан пулеметшілер училищесі бар.

Жігітер үш күн қатарынан әк, кірпіш тасумен айналысты. Содан кейін оларды рота, взвод, бөлімше бойынша жіктеді. Көп ұзамай қабырғаға оқуға түсу емтиханының кестесі ілінді. Онда негізінен орыс тілі мен математика пәнін білуге баса көңіл бөлінген. Тағы да медициналық комиссиядан өтулеріне тура келді. Көптеген жігіттер жаңа сынақтан сүрінуі себепті есептен шығарылып, әскери бөлімдерге — майданға жөнелтілді. Солардың қатарында Сағадаттың жерлесі Орынбай Кәкішев те бар еді...

Енді жоспарлы сабақтар басталуы тиіс-тін. Бірақ аяқ астынан училищені көшіру жөнінде бұйрық шығыпты.

Қайда? Кушкаға! Мектепте оқып жүргенде география сабағында отырып, бір кездері өзі де елінің ең бір алыс — Оңтүстік нүктесіндегі елді мекенге тап боларын қайдан білсін... География пәнінің мұғалімі Клавдия Ивановна Белецкая Кушка туралы айтқанда, оқушыларды қызықты әңгімесімен баурап алатын.

Бес-алты мың тұрғыны бар бұл мекен осы аттас өзеннің аңғарына орналасқан. Мұнда ХІХ ғасырдың өзінде әскери бекіністің іргесі қаланған және оның ерекше белгісі: Романовтар әулетінің билік құрғанына үш жүз жыл толуы құрметіне орай Ескерткіш-Крест қойылғанын командирлерінен естіді.

Курсанттарды осыдан жүз жыл бұрын салынған казармаға орналастырды.

Бұл өңірдегі жан шыдатпас шыжыған ыстық қыркүйек айында күшіне мінеді. Бірақ казарманың аса қалың етіп тұрғызылған қабырғалары ыстық ауаның ішке енуіне бөгет жасайды.

Училище жаңадан ашылғанымен, оның жаттығу-материалдық базасы жеткілікті әрі тұрмыстық жағдайлары да жаман емес. Бұларды білікті, әділ де қатаң талап қойғыш командирлер оқыта бастады. Олар майданнан мыңдаған қашықтықтағы курсанттарға соғыстағы солдаттың ұрыс жүргізуіне не қажет болса, соның бәрін үйретті. Командирлердің көпшілігі қанды шайқастың от-жалынына шарпылған, жаумен бетпе-бет кезіккен сақа офицерлер еді.

Батальон командирі капитан Сидоров училищеге ауыр жарақат алғаннан кейін келді. Оның даусы сондай ашық, әуезді. Сағадат кейде оны әнші болуға лайық адам екен-ау деп те ойлайтын. Оған өзіне жақпайтын ыстық ауа райына төзу оңайға соқпады. Сонда да сымдай тартылып, мұнтаздай тап-таза боп жүргені. Сәл ғана тыныс алған сәттерде бұлармен әңгімелесуді ұнататын. Тәртіп пен әскери істің аса маңыздылығына баса назар аударуды айрықша талап етеді.

— Соғыс тым ауыр жағдайда жүріп жатыр, — дейді ол терең күрсініп. — Біздер адам шығыны мен аймақтық ұтылыстарға ұрындық... Мен енді соғыса алмаспын. Көзімдегі таңғышты көрдіңдер ғой? Басқа да жарақаттарыма сан жетпейді. Сендерге сол жоғалтқандарымызды қайтаруға тура келеді.

Курсанттар осынау ақ жарқын адамға құрметпен қарады. Оның айтқандарын мақұлдап, түптің түбінде бәрі де жақсы болады, сіз әлі де аттай шауып, айығып кетесіз, ал біздер сіз үшін аяусыз кек аламыз десіп, оның сенімін ақтауға тырысады.

Рота командирі аға лейтенант Сологуб темірдей тәртіптің адамы. Ол тіпті өзіне де, өзгеге де босансуға жол бермейді. Және өзі марш-бросоктың бірде-біреуінен қалып көрген емес. Егер жаттығу жорығы кезінде әлдебір курсант әл-дәрмені құрып, құлап бара жатқанда да рота командирінің айтары: “Басыңды батысқа қарата құла!” Бұл сөздің сиқырлы күші бары рас. Ойткені тап осы сөз айтылған сәтте-ақ әлсіреген курсант кенеттен бойын тіктеп ала қояды. Ілгері басқан аяғы кері кететін құм үстінде жорық жабдығын қоса арқалап желе-жорту — кез келген курсант үшін ауыр сын. Ал қиналған сәтте қол ұшын берер қарулас достың орны бөлек. Әйтсе де мұндай қиындықтарға төзе алмаған курсанттар да арагідік кездесті. Оларды училищеден шығарып, салалық бөлімдерге жөнелтеді.

Училище курсанттарын осындай командирлер өздерінің өнеге-үлгілері, тағылым-тәжірибелері арқылы тәрбиеледі; соғыс кезінде ауадай қажет: тозімділік, табандылық, тапқырлық сынды қасиеттерді бойларына еге біледі, ең бастысы — әскери өнерге баулыды.

Курсанттар Бірінші Түркістан пулеметшілер училищесінің қабырғасынан орта әскери білім алып шығулары тиіс еді. Және олар үш жылға есептелінген оқу бағдарламасын небары сегіз айда меңгеруге мәжбүр болды. Сол себепті математика, физика, шетел тілі, теориялық математика, электр техникасы, басқа да кейбір пәндер бағдарламадан түгелдей дерлік алынып тасталды. Бірқатар пәндер, мәселен, әскери тарих пәні бойынша жалпы шолу дәрістері ғана өткізілетін болды. Бұларда алдымен орыс армиясының, кейіннен Қызыл Армияның азамат соғысындағы, Кеңестік республикалардың шекараларындағы әскери қақтығыстар кезіндегі жеңістеріне айрықша назар аударылды. Сол жылдары курсанттардың есептеу техникасы жөніндегі түсінігі де жоқ еді. Әскери машина атаулы танымдық сипатта ғана оқытылды. Ойткені соғыстың алғашқы жылдарында Қызыл Армияның механикаландырылуы деңгейі тым төмен еді. Тек жаяу әскер мен атты әскерге ғана арқа сүйеді.

Сегіз айлық бағдарламаға майдан жағдайында практикалық маңызы бар пәндер ғана енгізілді. Курсанттар оларды уақытпен санаспай, егжей-тегжейлі оқып-үйренді. Бұл, ең алдымен: атыс даярлығы, яғни атыс және атысты басқару, содан кейін тактикалық, саптық, дене шынықтыру, саяси оқу, жаттығу-машықтану сабақтары. Әсіресе топографияға көп көңіл бөлінді. Инженерлік, химиялық даярлықтар әдеттегідей тактикамен бірге кешенді түрде жүргізілетін болды. Жоспарлы сабақтар: сегіз сағат бойы өткізіледі. Кейіннен бұлардан бөлендей айырмашылығы жоқ — үш-төрт сағатқа созылатын орындалуы міндетті өзіндік даярлық басталады. Училищенің пулеметке байланысты атауының өзі курсанттар Максим мен Горюновтың станокты, Дегтяревтің қол пулеметтерін жете меңгерулері тиіс екендіктерін білдіреді.

“Максимді” ойлап тапқан американдық Максим Хайрем Стивенс (1840—1916). Оны орыс мылтық жасаушылары біршама жетілдіргеннен кейін “Максим” пулеметімен орыс армиясы қаруландырылды. Калибрі 7,62 мм, салмағы — 64 кг. Ол доңғалақты немесе үш аяқты арнайы тұғырға орнатылады. Бұл оның орнықтылығын әрі көлденең және тіке коздеу механизмдерін қолдану арқылы ату дәлдігін қамтамасыз етеді. Станокты пулемет — бір километр қашықтыққа дейінгі жанды нысаналарды және атыс құралдарын жою мақсатына арналған автоматты қару. Оны құрамында 5—6 адамы бар бөлімше (есептоп) іске қосады. “Максим” пулеметін бірнеше бөлікке бөлшектеп, үш-төрт солдат тасымалдауына болады.

Екіншісі Петр Максимович Горюновтың өнертабысы — “СГ-43” жеңілдетілген станокты пулеметі Кеңес Армиясының қару-жарақ құрамына 1943 жылы қабылданды. Жалпы салмағы 44,5 кг. Оның негізгі артықшылығы — құрылымының қарапайымдылығы мен сенімділігі.

Мұнда училище Басқармасынан келетін аға командирлер мен офицерлер қатаң бақылап отыратын жоспарлы сабақтардан басқа взвод және бөлімше командирлері басшылық ететін өзіндік даярлық жұмыстары да күн сайын өткізіледі.

Сондай бір дайындық кезінде бөлімше командирі Геннадий Никитин дәптер парағына оқтың ұшу траекториясын осымен бірнеше рет сызып көрсетті. Николай Бердников ауыр күрсіне:

— Қағазды текке кетірме, бәрібір, миыма қонбайды, — деді.

— Түсінерсің, досым. Түсінуге мәжбүр етемін, Коля. Алексеевканы ұятқа қалдырма.

— Мені мәжбүр етердей сен кімсің?

Сағадат бөлімше командирінің Бердниковқа ала көзімен ата қарағанын байқады. Бірақ дорекілікке бармай, салмақты тіл қатты:

— Жолдас. Осы да жетер.

Николай үнсіз қалды. Соңғы уақыттарда оның үнжырғасы түсіп кетті. Қатты қиналып жүрмін деп шағынады. Нашар үлгерімі үшін жуырда училищеден шығарылып, салалық бөлімге жіберілетінін жиі айтады. Геннадий болса, оған әр түрлі жолмен ықпал етуге тырысады. Ұялтып та корді. Теорияны күр жаттамай — мағынасын түсініп оқуға мәжбүрлейді. Никитин шындығында, ерік-жігері мықты, ұстамды жігіт-ау деп ойлады Сағадат. Өз басы ол үшін от пен суға түсуге әзір. Онымен майданға бірге аттанар ма еді... Сағадат осылайша ойға шомып тұрғанда Никитин бұған:

— Бекітпені бөлшекте! — деп бұйрық берді. Ал өзі: “бір, екі, үш...” деп санап тұр. Осыдан бір сағат бұрын вагоннан сексеуіл түсіргендіктен бе, саусақтары өзер илігеді. Бірақ сыр бере қойған жоқ. Командирінің айтқанын орындап бола бере:

— Бұйрық орындалды! — деп саңқ ете қалды.

— Жаман емес. — Бөлімше командирі Сағадатқа риза кейіппен қарады да, келесі кезекте Бердниковқа мойын бұрды:

— Енді сен жина! — деді.

— Қашанғы өстесің? Бәріне тойып біттім, — деп қасарыса кетті ол. Геннадийдің бет-әлпеті қуарыңқырап барып орнынан тұрды да, станокты пулеметтің өте күрделі механизмі — бекітпені қалай бөлшектеп-жинау керектігін қайталап көрсетті. Егер мұны үйренсең, пулемет құрылғысын толық білдім дей бер.

Жаттығу сабақтарының бәрі дерлік “дабыл қағылуы” бойынша басталады. Ондай дабылдың қанша рет болғанын кім санапты?.. Жас курсанттар мұның мәнісін жете түсінбей, сабақты неге “кәдімгі команда” бойынша бастамайды десіп, таңданады. Тек уақыт өте келе, мұның ең әуелі өздеріне аса қажеттігін ұғынды. Расында, “дабыл”

бойынша берілген команда болашақ командирлерді шапшаңдыққа, жинақылыққа, байқампаздыққа дағдыландырады.

— Д-а-а-а-был!

Дабыл үні естілген бойда бірер минуттен кейін курсанттар ротасы аяғынан тік тұрып, түн қойнауына сіңіп бара жатады. Көзге тұртсе көргісіз қараңғыда қол шамдардың қызғылтым жарығы жылтылдайды. Бұлар Ауған шекарасына қарай жеделдете жүріп келеді. Жел айдаған ұсақ тастар аяққа соққылап, көтерілген құм қиыршықтары бет-жүздеріне тікенеңкей қадалады. Құлақ-мұрын түгілі, тістерінің арасына дейін шықырлаған құм... Курсанттар бұл секілді өздеріне үйреншікті боп кеткен жағдайға елең ете қоймайды. Ең бастысы — дабыл не үшін қағылды; соны білу.

Бұлар түн жамылып, азимут бойынша жайымен жылжып келеді. “Жүгір! Жүгір!” — деп бұйыра сөйлеген дауыс жиі естіле бастады. Сағадат бұдан да бір вагон жүкті жалғыз өзім түсіргенім жақсы еді деп ойлады. Шашы суланып, маңдай тері көзін ашытып барады. Бірақ құм аралас терді сұртуге болмайды. Шіркін, бір жұтым су болар ма еді? Бұларға сілекей бөлінбеуі үшін майшабақтың бір түйірін ғана аузына салуына рұқсат. Ал оны қайдан алмақ?..

Сағадат өзі курсант болған кездері және Орта Азияда ұзақ жылдар бойы әскери қызмет атқарған жылдарда да солдаттар суды неғұрлым аз ішуі керек дегенді жиі еститін. Тіпті шөлге шыдамағандарды жазаға тартатын. Бірақ ешкім тексеріп көрмеген бұл “теорияның” қажетсіздігі кейіннен анықталды. Сол-ақ екен: “Су ішкің келе ме — іше бер”, — дейтін болды.

Сондағы марш-бросок курсанттардың қай-қайсысына да оңай тиген жоқ. Қайтар жолда Коля Бердников босанси бастады. Кенеттен құлап түсті... Никитин мен Сағадат қолтығынан демеп еді: “Жігіттер, мені осында қалдырыңдар”, — деп қарсылық көрсетті. Бұған олар көңіл аудармай, жолдастарын алға сүйрей жөнелді. Ол сәл тыныс алған соң — күш жиып, еңсесін тіктеді. Сағадат Бердниковты бір қатерден құтқарғандарына балаша қуанды.

Таң алдында оралған курсанттар карабиндерін тазартқан бойда тұяқ серіппестен қалың ұйқыға кетті. Сағат алтыда команда бойынша төсектерінен қарғып тұрып, тағы да топырлай сыртқа ұмтылды. Тағы да кесте бойынша: